

УДК 159.923:3

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.2.6>

Завгородня О. В.

доктор психологічних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
ORCID ID: 0000-0001-8786-8707

ДИНАМІКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ЗАГРОЗ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЯ

Запропоновано широке визначення національної ідентичності. Зазначено, що почуття належності до національного «ми», відчуття спільної долі сприяє солідарності співгромадян, полегшує соціально орієнтований перерозподіл ресурсів, забезпечує мотивацію для спільних дій та досягнення національних цілей. Окреслено три моделі національної ідентичності – з перевагою громадянської, етнічної, або релігійної складової. Етнічна, релігійна та громадянська складові можуть поєднуватися в різних співвідношеннях і суперечливості. З'ясовано функції, особливості формування та зміни усталених спільних переконань як складової національної ідентичності. Переконання національного рівня визначено як колективно підтримувані уявлення про світ та етичні погляди, ціннісно й емоційно значущі для співвітчизників, які стосуються важливих для них тем, проблем, а також сприяють їхній позитивній самооцінці. З'ясовано ознаки усталених переконань національної спільноти. (тривалість, національний масштаб поширення, наявність в культурних продуктах тощо). Стверджується, що трансформацію переконань спричинюють масштабні події, зокрема загрозливі, а зміна глибоко вкорієних спільних переконань передбачає зміну сенсів національної ідентичності. Загрози для країни можуть бути класифіковані як зовнішні, внутрішні, глобальні. Екзистенційну загрозу трактовано як таку, що загрожує її існуванню і, відповідно, проблематизує існування пов'язаної з нею національної ідентичності. Стверджується, що спільні переконання та національна ідентичність можуть бути різною мірою милітаризовані; це виявляється в домінуванні певних переконань та почуттів. Виокремлено низку переконань, що складають наратив вимушеного милітаризму. В умовах екзистенційної загрози зазначені переконання представлено в свідомості громадян, також вони транслюються в системі освіти в процесі формування національної ідентичності школярів.

Ключові слова: національна ідентичність, громадянська модель, етнічна модель, релігійна модель, спільні переконання, милітаризація, освіта.

Постановка проблеми. Питання національної ідентичності українців тісно пов'язане з питанням безпеки держави, є одним з пріоритетних в умовах війни. В цілі освіти входить сприяння самовизначенню учнів та сприяння формуванню їх позитивної ідентичності. Увага до зазначених питань має важливе значення, оскільки становлення ідентичності, зокрема національної, є динамічним процесом, який залежить від життєвого шляху людини, від умов життя, від подій, зокрема масштабних, від появи й руху ідей, передбачає зміни та перетворення.

Освітні впливи на процес формування національної ідентичності можуть стимулювати учнів до активного визначення того, що означає належність до певної національної спільноти, сприяти самовизначенню в більш інклюзивному і водночас індивідуалізованому сенсі.

Загрози для країни можуть бути зовнішні (наприклад, напад, вторгнення іншої країни, ззовні організовані терористичні атаки тощо), внутрішні (корупція, «п'ята колона», терористичні дії в межах країни та ін.), глобальні (зміни клімату та інші, що стосуються всього людства). Екзистенційною для країни є загроза, яка проблематизує саме її існування як держави, відповідно, й пов'язаної з нею національної ідентичності. На сьогодні вкрай важливо дослідити, якими є особливості формування національної ідентичності в умовах загроз, якою є динаміка спільних переконань у такі часи, і як це відображається в системі освіти.

Аналіз останніх досліджень. Стаття ґрунтується на дослідженнях, в яких різнобічно висвітлено проблематику формування колективної ідентичності, зокрема, з'ясовано різні традиції концептуалізації нації та моделі національної ідентичності [1; 4; 19 та ін.]. Значну частину досліджень зосереджено на ситуаційних чинниках ідентичності в численних соціально-політичних реаліях та присвячено розкриттю того, як ідентичність перетинається з расою, статтю, соціальним класом, релігійною, культурною, етнічною належністю особи. Зокрема, дослідники використовують конструкт «історія в особистій формі», щоб розкрити, способи, якими молоді люди прагнуть ідентифікувати себе та інших; ким особа була, є і може стати, це процеси, часом дуже заплутані, що свідчить про нелінійність та складне переплетення чинників самовизначення, яке сприяє створенню чогось нового, засвідчуючи рухливу природу ідентичності [12; 22]. Також авторами застосовується метафора подорожі, щоб показати, як процес побудови ідентичності здійснюється через «вузли» та «мережу стежок», що з'єднуються складними та непередбачуваними способами та представляють історію життя людини в контексті формування ідентичності [22]. В сучасних дослідженнях розглядаються особливості формування різних колективних ідентичностей – наукової [7], екологічної [26], місцевої [9] та специфіка національної ідентичності [1; 3; 4], різнобічно висвітлено проблематику спільних переконань [8; 11; 23; 18]. В контексті нашого дослідження важливими є праці, в яких висвітлюється формування національної ідентичності через засвоєння в процесі соціалізації спільних переконань [11], когнітивна структура національної ідентичності [25], особливості формування спільних переконань та національної ідентичності в умовах загроз [6; 13; 17].

Мета дослідження – з'ясувати особливості динаміки провідних переконань національної спільноти та формування національної ідентичності в умовах загроз. *Методи дослідження* – аналіз дотичних до досліджуваної проблеми загальнонаукових та психологічних джерел; узагальнення, удосконалення теоретичних моделей.

Результати. Національна ідентичність передбачає сукупність спільних тенденцій і цінностей, вимагає постійного переосмислення та періодичного перевизначення з урахуванням історично успадкованих характеристик, сучасних потреб, прагнень, спрямованих в майбутнє [19]. В широкому сенсі можна визначити національну ідентичність як сприйняття людиною себе представником певної національно-культурної спільноти; її складовими можуть бути: національна держава, права й обов'язки громадян, державна мова, спільна історія, бачення минулого, спільні ідеї, цінності, особливості мислення, постаті і тексти, важливі для цієї національної спільноти, спільна сучасна і традиційна народна культура, спільні сподівання, мрії про майбутнє, почуття, що пов'язують з рідним краєм та спільнотою. Національна ідентичність, пов'язані з нею цінності, цілі, переконання, почуття причетності сприяють згуртованості, довірі, солідарності, турботі про співгромадян [6; 14]. Почуття національного «ми» та спільної долі сприяє солідарності співгромадян, підвищує ймовірність альтруїстичної поведінки щодо слабших членів спільноти, забезпечує мотивацію для спільних дій та досягнення національних цілей.

Можливі різні моделі національної ідентичності в залежності від переваги, домінування та співвідношення громадянської, етнічної, або релігійної складової. Спираючись на низку праць [1; 4; 20; 21 та ін.], окреслимо три моделі.

Громадянська модель національної ідентичності передбачає домінування громадянської складової ідентичності та можливість вільного вибору. Особа може належати до певної етнічної групи та території за народженням, що може не збігатись, проте може вибрати, до якої саме території і спільноти приєднуватись. Це є ціннісним вибором людини, яка свідомо власної належності до певної культурної та політико-юридичної спільноти, приймає її закони, дотримується їх, лояльна до соціальних інститутів, спілкується державною мовою (незалежно від етнічного походження), налаштована на рівність політичних та громадянських прав і обов'язків.

Етнічна модель національної ідентичності передбачає домінування спільності походження, традицій, культури, мови, звичаїв, віри, традицій тощо. Зокрема, потенційно етнічна модель національної ідентичності властива народам, що прагнуть власної держави, але чия територія, на якій живуть і яку вважають своєю історичною, може бути розчленована, входити до складу інших держав (напр., Курдистан: курди мріють про свою незалежну державу, а історію своєї батьківщини пов'язують із стародавньої Мідією). Етнос може стати нацією, може і втратити цю можливість. Для перетворення етносу в націю потрібна національна інтелігенція, зусиллями якої здійснюється формування етнічної моделі ідентичності [1; 4].

Релігійна модель національної ідентичності передбачає домінування спільності релігії (символів віри, кодифікованих в обрядах, ритуалах; бачення історії, пов'язаного з релігією). Згідно з цією моделлю, людина, чи зоставатиметься у своїй спільноті чи емігрує до іншої, має зберігати вірність вірі своїх предків,

релігії своєї спільноти, інакше перестає бути членом спільноти, у якій народилась, стає чужою спільноті.

Е. Сміт розглядає випадки етнічної ідентичності, яка тісно пов'язана з релігійною, на прикладі поляків та сербів. Проте нація може бути поліетнічною, об'єднаною саме релігією. Прикладом релігійної моделі може бути ідентичність пакистанців [20; 21].

Релігійна складова може поєднуватися з етнічною і громадянською в різних співвідношеннях і суперечливості. Наприклад, єврейська національна ідентичність в Ізраїлі є складною і суперечливою [10; 13; 16 та ін.]. Ізраїльське законодавство визначає Ізраїль як світську національну державу єврейського народу, але межі та особливості єврейства є предметом суперечок: єврейство поперемінно визначається як нація, релігія, етнічна приналежність і культура. Багато світських євреїв стверджують, що основою єврейської ідентичності є держава Ізраїль та її національні інституції, а також мова іврит. Релігійні євреї наголошують на центральному місці віри, релігійних ритуалів і правил, законів (дотримання кошерності, традицій шабату). Частина громадян підкреслює етнічну належність, народження в єврейській сім'ї, або традиційну культуру, дотримання способу життя, який втілює багатовікові звичаї та традиції, та реалізується через членство в громаді. З юридичної точки зору, Ізраїль прийняв визначення, яке віддзеркалювало Нюрнберзькі закони нацистської Німеччини, які ідентифікували євреїв відповідно до їхнього родинного походження. Одним із наслідків багатозначності конструкта єврейської ідентичності в сучасному Ізраїлі є те, що ізраїльське суспільство страждає від суперечностей: між єврейською більшістю та арабськими меншинами; між релігійними і світськими євреями; між корінними ізраїльтянами та іммігрантами; між ізраїльськими євреями та євреями діаспори; а також між євреями ашкеназі (європейського походження) та мізрахі (близькосхідного та африканського походження). Напруженість між різними сегментами ізраїльського суспільства пов'язана з питанням про бачення ідентичності, тобто, що означає бути євреєм в Ізраїлі. Формування дискурсу навколо етноцентричної або релігійної моделі національної ідентичності призводить до маргіналізації певних груп та посилення екстремізму. На відміну від цього, є велика група ізраїльтян, які бачать ліберальну та демократичну єврейську державу та вважають можливим формування єврейської національної ідентичності, яка включатиме сучасні демократичні цінності поряд із традиційними єврейськими [10; 16].

В психологічному розумінні національна ідентичність є частиною Я-концепції людини, яка ґрунтується на її сприйнятті себе як члена національної спільноти, що, зокрема, передбачає систему емоційно значущих переконань. З дитинства переживаючи досвід різних форм національної солідарності, люди засвоюють спільні переконання, що лежать в основі національної ідентичності. Дослідники стверджують, що національна спільнота є першою визнаною дитиною макросоціальною групою, і що формування національної ідентичності здійснюється в про-

цесі засвоєння спільних переконань [8]. Переконання можуть бути особистими, а можуть поділятися групами різного масштабу, зокрема нацією. На основі аналізу джерел [8; 11; 18; 23; 24] переконання національного рівня ми визначаємо як колективно підтримувані уявлення про світ (які вважаються істинними, незалежно від їх об'єктивності) та етичні погляди (уявлення про добре і погане, бажане і неприйнятне), ціннісно й емоційно значущі для співвітчизників, які стосуються важливих для них тем, проблем, а також сприяють їхній позитивній самооцінці. Такі переконання формуються рано, вкорінюються, мають тенденцію бути стійкими проти суперечностей; відіграють ключову роль в інтерпретації нового досвіду; їх провідними функціями є описова, пояснювальна, оцінювальна, спонукальна.

Спільні переконання – лінзи, через які люди дивляться на себе, союзників, супротивників, національні загрози і перспективи; такі переконання полегшують взаємодію співвітчизників, об'єднують їх в прагненнях, спрямованих у майбутнє, забезпечують основу для взаємозалежної координації національних цілей та діяльності. Спільні переконання формуються на основі колективного досвіду нації впродовж тривалого часу та мають такі ознаки: більшість громадян їх поділяють, сприймають як важливі для спільноти; переконання служать політичному керівництву для обґрунтування та ухвалення рішень; поширюються через ЗМІ, наявні в культурних продуктах, передаються молодому поколінню та людям, що набувають громадянство. Спільні переконання допомагають нації виживати і розвиватися, вони повільно, проте постійно змінюються зі зміною умов життя та колективного досвіду нації. Трансформацію переконань спричинюють масштабні події (наприклад, війна) та нові ідеї, що своїм впливом захоплюють широкі верстви співвітчизників. Зміна глибоко вкорінених спільних переконань передбачає зміну значень й сенсів національної ідентичності.

Особливістю національної ідентичності є те, що вона може бути різною мірою мілітаризованою, що виявляється зокрема в переконаннях і почуттях [17; 20 та ін.]. Загрози для країни можуть бути класифіковані як зовнішні, внутрішні, глобальні. Екзистенційну загрозу ми трактуємо як таку, що загрожує існуванню держави і, відповідно, проблематизує існування пов'язаної з нею національної ідентичності. Така загроза призводить до втрати почуття безпеки, посилює в людей відчуття незахищеності, почуття страху й гніву; сприяє мілітаризації, підвищенню престижу армії, яка може зупинити агресію з боку ворога. Екзистенційна загроза спричинює формування наративу вимушеного мілітаризму, до складу якого входять, зокрема, варіації таких переконань.

1. Переконання щодо загроз і безпеки. Світ може бути небезпечним, зокрема через терористичні атаки і/або вторгнення ворога. Досягнення безпеки стає громадян найважливішою потребою та цінністю. Міркування безпеки стають визначальні в ухваленні урядових рішень, прийнятті законів та здійснюють значний вплив не тільки на військову та політичну сферу, проте і за їх межами – на економічну, правову, соціальну, освітню, культурну сфери. Слід відзначити, що переконання щодо загроз не завжди відображають об'єктивну реальність, а можуть бути штучним

конструктом, створеним владою для маніпулювання свідомістю громадян. Особливо це властиво тоталітарним режимам за наявності залізної завіси та відсутності свободи слова. В демократичних країнах можливості використання владою «фальшивих загроз» обмежені вільним обігом інформації та свободою слова.

2. Переконавання щодо ворога, його «нелюдського» обличчя, агресивних несправедливих цілей, його намірів завдати шкоди національній спільноті чи навіть знищити її. Активізація негативних стереотипів щодо представників ворожої групи (ниці, дикуни, жорстокі, варвари, убивці), заперечення їх людськості, переконання у необґрунтованості претензій ворога.

3. Переконавання щодо цінності, моральних переваг і унікальності власної національної спільноти, а також того, що «ми» є жертвою неспровокованої агресії, несправедливих зазіхань на територію, або жахливого терористичного акту. Впевненість у справедливості цілей нації в конфлікті та позитивна колективна самооцінка (висока оцінка людських якостей представників національної спільноти, висока оцінка культурної спадщини нації) забезпечують моральну силу, почуття власної гідності в екстремальних умовах національної загрози. Самопрезентація нації як жертви несправедливої агресії з боку жорстокого позбавленого людяності ворога посилює мотивацію боротьби проти нього, надає моральні підстави для звертань до міжнародної спільноти, пошуку справедливості, моральної, політичної та матеріальної підтримки.

4. Переконавання щодо необхідності збройного протистояння агресії, високої місії війська. необхідності сильної добре озброєної армії та мобілізації громадян. Держава без армії може існувати в стабільно мирному й дружньому оточенні; за інших умов держава без армії ризикує зникнути. Без армії країна перетвориться на окуповану ворогом територію, перестане існувати як суверенна держава. Чоловіки, жінки, більшість людей не є природними солдатами, не мають бажання воювати, але частина з них ухвалюють рішення стати на збройний захист своєї країни. Суспільство стає «нацією зі зброєю», яка живе в ситуації постійної загрози. Військові герої отримують особливу пошану. Держава спонукає громадян служити в збройних силах, відмова від служби або ухилення від неї суворо засуджуються.

5. Переконавання про єдність нації та важливість патріотичного налаштування. акцентується необхідність і цінність любові до країни, жертвовності, терпіння, стійкого перенесення труднощів, втрат заради подолання ворога. Патріотичні переконання сприяють почуттям єдності, причетності, солідарності, відіграють важливу роль у мобілізації громадян для активної участі в опорі ворогу, готовності стати на збройний захист країни або самовідданий праці для перемоги. Ці переконання стосуються також ігнорування внутрішніх розбіжностей, вимоги лояльності з метою згуртувати співвітчизників в умовах зовнішніх загроз.

6. Переконавання у підозрілості людей, байдужих до долі держави, настороженості щодо «п'ятої колони». Є люди, яким байдуже доля країни, або ті, які бажають їй поразки, які є симпатиками ворога, готовими на нього працювати.

Підчас війни (або масових терористичних загроз) комплекс вище окреслених переконань представлено в національній свідомості громадян, також ці ідеї транслуються в школі в процесі формування національної ідентичності учнів. Такі спільні переконання надають певних мілітарних сенсів національній ідентичності, є функціональні в умовах військового протистояння, забезпечують моральну силу, почуття власної гідності, збільшують згуртованість, відіграють важливу роль у мобілізації спільноти, допомагають витримувати стреси, жертви та втрати в умовах зовнішньої загрози.

З поліпшенням безпекових умов, зменшенні загроз, досягненням тривалого миру, переконання, пов'язані з війною, втрачають актуальність, починають поступово змінюватися, змінюються і сенси національної ідентичності для більшої частини спільноти.

Прикладом може бути Ізраїль. Національна ідентичність Ізраїлю частково сформована минулими й сучасними загрозами існуванню євреїв (погроми, голокост, антисемітизм) та державі Ізраїль (тероризм, єврейсько-арабські війни) [13; 16; 17]. Це підкреслює потребу у сильному війську та військовій підготовці молоді. Освіта в Ізраїлі інтегрована в систему захисту державності умовах постійних загроз [2; 5; 17]. Увага спрямована на формування соціального, інтелектуального й військового потенціалу країни, фізичну й технологічну підготовку молоді до захисту Ізраїлю [5]. В ізраїльських школах навчають користуватися зброєю. Є програма військової підготовки, система тренувань, яка допомагає адаптуватися до майбутньої служби в армії. В окремих школах є підготовчі курси поглибленої військової підготовки, переважно для тих, хто готується до фахової військової кар'єри. Завданням національної безпеки підпорядкована й робота зі здібними учнями. Міністерство оборони здійснює відбір і залучення до військових розробок обдарованих учнів. Пізніше вони проходять військову службу у технологічних підрозділах, а потім багато з них вступають до університетів і займаються науковими розробками для армії [5]. З огляду на історичний досвід та безпекову ситуацію Ізраїлю в системі національної освіти є тенденція формування в школах мілітаризованої національної ідентичності учнів. Вважається, що національні ідентичності є «дискурсивними конструктами», розробленими для певних цілей [27]. Мілітаризована національна ідентичність школярів є важливою в контексті утвердження держави в умовах екзистенційних викликів, служіння інтересам Ізраїля. Така ідентичність має велике значення для виживання країни.

Відзначається, що репрезентації «національної ідентичності стають більш гострими, коли використовуються для визначення «нас» проти «них» – як правило, інших націй у політичному чи спортивному конфлікті» [12, с. 140], цей ефект зростає в контексті шкільного висвітлення історії боротьби за державність та її високої ціни; на цьому тлі відбувається вшанування героїв Ізраїльської армії, які поклали життя за існування єврейської держави. У цих дискурсах формується уявлення про бойовий дух і високий технічний рівень Ізраїльської армії, про військових, готових до боротьби й перемоги.

Мілітаризована національна ідентичність школярів, певне посилення національного військово-патріотичного виховання за рахунок ослаблення громадянської освіти має позитивні і негативні наслідки. Це може бути посилення етноцентризму, терпимість до недемократичних тенденцій в зв'язку з терористичними ризиками або воєнним станом, водночас переконання в важливості армії для виживання Ізраїлю, налаштованість на захист батьківщини, нетерпимість до зовнішніх і внутрішніх ворогів, мобілізація населення, всіляка підтримка армії у важку годину.

В Ізраїлі науковці обговорюють негативні наслідки формування етнічної моделі національної ідентичності та впливу військових на діяльність державно-владних інститутів. Фахівці вважають громадянську освіту далекою від досконалості, тому активно працюють над виробленням такої моделі, яка б відповідала, зокрема, принципам демократичного громадянства.

Тісні зв'язки між урядом країни та збройними силами, значний вплив армії на уряд – теж є предметом критичного аналізу. З одного боку, перманентний екзистенційний конфлікт і загроза державності, загострена потреба в безпеці стимулюють зростання довіри широких верств населення до армії. З іншого – вплив військових на уряд науковці оцінили як занадто високий. Ізраїль є світською демократичною країною, проте армія Ізраїлю має певні важелі впливу щодо низки ключових сфер політики попри демократичні правила й розвиток громадянського суспільства [5].

За роки нерозв'язного конфлікту ізраїльське суспільство виробило соціальні переконання, які дали змогу йому успішно відстоювати свої інтереси. Це переконання про справедливість єврейських цілей, про безпеку та переконання, які позбавляли легітимності противників разом із мотиваціями, пов'язаними з позитивним самооцінкою, почуттям патріотизму та єдності та бажанням миру. Усі ці вірування характеризували єврейське суспільство в Ізраїлі та надавали певних сенсів ізраїльській ідентичності. З розвитком мирного процесу переконання, пов'язані з цим конфліктом, почали змінюватися, принаймні для частини ізраїльського суспільства [17].

За спокійніших часів та поліпшення безпекових умов були певні спроби демілітаризації освіти Ізраїлю. Відбулись зміни в освітній політиці: посилення демократичної компоненти, впровадження викладання конфліктології тощо. Вони стали наслідком усвідомлення, перш за все, науковцями та освітянами того, що етнічна модель громадянства, хоча й виконує свою захисну роль, вже не відповідає потребам громадянської консолідації ізраїльського суспільства та зміцнення демократії [5; 10].

Однак в зв'язку з подіями 7 жовтня 2023 року переконання щодо загроз знову набули актуальності й значущості. Стрімке погіршення безпекових умов в Ізраїлі восени 2023 року вимагало мобілізації суспільства та мілітарної налаштованості. Знову згадали слова Голди Меїр: «Ми хочемо жити. Наші сусіди хочуть

бачити нас мертвими. Це залишає не дуже багато простору для компромісу» [цит. за 5, с. 323].

Ізраїль та Україна – частково подібні тим, що 1) орієнтовані на демократію; 2) вимушені виборювати своє право на існування в умовах постійної зовнішньої загрози. Питання ідентичності та готовності до захисту національних інтересів, державної незалежності України тісно пов'язане з питанням суверенітету та безпеки держави, є одним з пріоритетних в умовах війни. Цікавим у цьому сенсі може бути досвід інших країн (як і успішний, так і досвід помилок, труднощів та їх подолання), історія і/або сучасна ситуація може мати певні спільні риси з українською.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запропоновано широке визначення національної ідентичності. Окреслено моделі національної ідентичності – громадянську, етнічну, релігійну в залежності від домінування тої чи іншої складової. Підкреслюється важливість прийняття людиною відповідальної й творчої ролі щодо самовизначення як члена національної спільноти. Визначено ознаки усталених переконань національної спільноти. Підкреслюється, що трансформацію переконань та почуттів спричиняють масштабні події, зокрема загрози. Зміна глибоко вкорінених спільних переконань передбачає зміну сенсів національної ідентичності. Загрози для країни можуть бути зовнішні, внутрішні, глобальні. Екзистенційною для країни є загроза, яка проблематизує саме її існування як держави, відповідно, й пов'язаної з нею національної ідентичності. Така загроза пов'язана зі втратою почуття безпеки, посилює в людей відчуття незахищеності, почуття страху й гніву; сприяє підвищенню престижу армії, мілітаризації різних сфер життя. Стверджується, що спільні переконання та національна ідентичність можуть бути різною мірою мілітаризовані; це виявляється в спільних переконаннях та почуттів. Окреслено комплекс переконань, які входять в наратив вимушеного мілітаризму. В умовах війни зазначені переконання представлено в свідомості громадян, також вони транслиуються в системі освіти в процесі формування національної ідентичності школярів.

Перспективи подальших досліджень. На сьогодні питання про те, як національну ідентичність слід розуміти й обговорювати з учнями в школах, стає дедалі актуальнішим. Процес формування національної ідентичності може включати культурно-історичні освітні програми, активне обговорення національної ідеї, різні спроби визначення того, що означає належати до певної національної спільноти. Молода людина має усвідомити свої творчі можливості, свою агентність, роль, яку відіграє у виживанні й розвитку спільноти, до якої свідомо прагне належати, адже прийняття творчої ролі щодо національного самовизначення зміцнює почуття солідарності, причетності й належності. Зокрема, в сфері освіти науковці мають розробити обґрунтовані технології сприяння формуванню української національної ідентичності молоді. Корисним в цьому сенсі може бути врахування досвіду інших країн, ситуація яких (попри значні відмінності) має певні подібні риси з українською. Йдеться як про успіхи, так і про досвід помилок, труднощів та їх додання.

Список використаних джерел і літератури

1. Кривда Н. Чому важливо говорити про ідентичність в умовах війни. 2024. URL: https://lb.ua/culture/2024/03/16/603487_chomu_vazhливо_govoriti_pro.html.
2. Резнікова О., Войтовський К. «Життя як в Ізраїлі»: висновки з досвіду забезпечення національної безпеки для України. 17.06.2022. Офіційний вебсайт Національного інституту стратегічних досліджень URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/zhyttya-yak-v-izrayili-vysnovky-z-dosvidu-zabezpechennya-natsionalnoyi>.
3. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. Историчні причини та політичні наслідки. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
4. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с.
5. Терент'єва А. Досвід держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2 (14), 2023. 310–333. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-310-333](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-310-333)
6. Ariely G. Testing the National Identity Argument in a Time of Crisis – Evidence from Israel. *Nationalities Papers*. 2024. 52(1). P. 205–221. <https://doi.org/10.1017/nps.2023.12>.
7. Avraamidou L. Identities in/out of physics and the politics of recognition. *Journal of Research in Science Teaching*, 59(1), 58–94. 2022. <https://doi.org/10.1002/tea.21721>.
8. Bar-Tal, Daniel. Shared beliefs in a society: Social psychological analysis. Thousand Oaks, CA: Sage. 2000. <https://doi.org/10.4135/9781452204697>.
9. Billig M. Place Identity Strategies at University Constructed by Minority Arab-Israeli Student Groups. *Front. Psychol.* 12. 2021. 37–43. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.665042>.
10. Cohen E., Hod Y., Ben-Zvi D. From “Carrier” to “Creator”: The re-construction of national identity in more inclusive terms. *Journal of the Learning Sciences*, 32(3), 2023. 427–454. <https://doi.org/10.1080/10508406.2023.2185147>.
11. David O., Bar-Tal D. A sociopsychological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*, 13(4), 2009. 354–379.
12. Edensor T. National identity, popular culture and everyday life. London: Routledge. 2002. 224p. <https://doi.org/10.4324/9781003086178>.
13. Epelboim S. Jewish identity: formation, maintenance and possible modification under social psychology. *PsicoUSF*. 2004, vol. 9, n. 1, pp. 87–97.
14. Gustavsson G., Stendahl L. “National Identity, a Blessing or a Curse? The Divergent Links from National Attachment, Pride, and Chauvinism to Social and Political Trust.” *European Political Science Review*. 12 (4), 2020. 449–468.
15. Ingold T. Being Alive. New York: Routledge. 2011. 270
16. Lewin-Epstein N., Cohen Y. Ethnic origin and identity in the Jewish population of Israel, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2019. 45:11. 2118–2137. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1492370>.
17. Oren N., Bar-Tal D. Ethos and identity: Expressions and changes in the Israeli Jewish society. *Studies in Psychology*. 2006. 27(3). 293–316. <https://doi.org/10.1174/021093906778965035>.
18. Pajares M.F. Teachers’ Beliefs and Educational Research: Cleaning Up a Messy Construct. *Review of Educational Research*. 1992. 62. 307–332. <http://dx.doi.org/10.3102/00346543062003307>.
19. Parekh B. A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World. Macmillan Education UK, 2008, 317 p.
20. Qazi M. H. Exploring links between national education and students’ militaristic national identity constructions – a case study of Pakistani state schools in Islamabad. *Journal of Curriculum Studies*, 2020. 52(4). 516–532. <https://doi.org/10.1080/00220272.2020.1755997>.

21. Qazi M. H. Construction of students' religious national identities in Pakistani state schools and its implications for minorities. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 2021. 53(2). 181–198. <https://doi.org/10.1080/03057925.2021.1886053>.
22. Rahm J., Gonsalves A. Refiguring research stories of science identity by caring to the embodied, affective, and non-human, *Frontiers in Education*, 2023. 8. P. 1–6. <https://doi.org/10.3389/educ.2023.1083992>.
23. Richardson V. The role of attitudes and beliefs in learning to teach. In book: *Handbook of Research on Teacher Education*. Second Edition. Editors: J. Sikula. 1996. pp. 102–119.
24. Rokeach M., Kliejunas P. Behavior as a Function of Attitude-toward-Object and Attitude-toward-Situation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1972. 22. 194-201. <https://doi.org/10.1037/h0032614>.
25. Rosenberg S., Beatty, P. The cognitive structuring of national identity: Individual differences in identifying as American. *Nations and Nationalism*, 2018. 25 (1). 361–384. <https://doi.org/10.1111/nana.12416>.
26. Simms, W., Shanahan M.-C. Qualitatively recognizing the dimensions of student environmental identity development within the classroom context. *Journal of Research in Science Teaching*, 2024, Vol 61, Issue 1, p. 3–37, <https://doi.org/10.1002/tea.21863>.
27. Wodak R., De Cillia R., Martin Reisigl M., Liebhart K. (Eds). *The discursive construction of national identity* (2nd ed.). Edinburg: Edinburgh University Press (EUP). 2009. 288p.

References

1. Kryvda, N. (2024). Chomu vazhlyvo hovoryty pro identychnist v umovakh viiny [Why it is important to talk about identity in war]. Retrieved from: https://lb.ua/culture/2024/03/16/603487_chomu_vazhlyvo_govoriti_pro.html [in Ukrainian].
2. Reznikova O., & Voitovskyi K. (2022). «Zhyttia yak v Izraili»: vysnovky z dosvidu zabezpechennia natsionalnoi bezpeky dlia Ukrainy ["Life as in Israel": conclusions from the experience of ensuring national security for Ukraine]. 17.06.2022. *Ofitsiynyi vebsait Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen* Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/zhyttia-yak-v-izrayili-vysnovky-z-dosvidu-zabezpechennya-natsionalnoyi> [in Ukrainian].
3. Riabchuk, M. (2019). *Dolannia ambivalentnosti. Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti. Istorychni prychny ta politychni naslidky [Overcoming ambivalence. Dichotomy of Ukrainian national identity. Historical reasons and political consequences]*. K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 252 s. [in Ukrainian].
4. Smit Entoni, D. (1994). *Natsionalna identychnist [National identity]* / Per. z anhliiskoi P. Tarashchuka. Kyiv: Osnovy. 224 s. [in Ukrainian].
5. Terentieva, A. (2023). Dosvid derzhavy Izrail shchodo upravlinnia bezpekoiu tsyvilnoho naseleння v umovakh kryzovykh sytuatsii [The experience of the State of Israel in managing the security of the civilian population in crisis situations]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*. 2 (14), 310–333. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-310-333](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-310-333) [in Ukrainian].
6. Ariely, G. (2024). Testing the National Identity Argument in a Time of Crisis – Evidence from Israel. *Nationalities Papers*. 52(1). P. 205–221. <https://doi.org/10.1017/nps.2023.12> [in English].
7. Avraamidou, L. (2022). Identities in/out of physics and the politics of recognition. *Journal of Research in Science Teaching*, 59(1), 58–94. 2022. <https://doi.org/10.1002/tea.21721> [in English].
8. Bar-Tal, Daniel. (2000). *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781452204697> [in English].
9. Billig, M. (2021). Place Identity Strategies at University Constructed by Minority Arab-Israeli Student Groups. *Front. Psychol.* 12. 37–43. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.665042> [in English].
10. Cohen, E., Hod, Y., & Ben-Zvi, D. (2023). From “Carrier” to “Creator”: The re-construction of national identity in more inclusive terms. *Journal of the Learning Sciences*, 32(3). 427–454. <https://doi.org/10.1080/10508406.2023.2185147> [in English].

11. David, O., & Bar-Tal, D. (2009). A sociopsychological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*, 13(4). 354–379 [in English].
12. Edensor, T. (2002). *National identity, popular culture and everyday life*. London: Routledge. 224p. <https://doi.org/10.4324/9781003086178> [in English].
13. Epelboim, S. (2004). Jewish identity: formation, maintenance and possible modification under social psychology. *PsicoUSF*. vol. 9, n. 1, pp. 87–97 [in English].
14. Gustavsson, G., & Stendahl, L. (2020). “National Identity, a Blessing or a Curse? The Divergent Links from National Attachment, Pride, and Chauvinism to Social and Political Trust”. *European Political Science Review*, 12 (4), 449–468 [in English].
15. Ingold, T. (2011). *Being Alive*. New York: Routledge. 270 p. [in English].
16. Lewin-Epstein, N., & Cohen, Y. (2019). Ethnic origin and identity in the Jewish population of Israel, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45:11. 2118–2137. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1492370> [in English].
17. Oren, N., & Bar-Tal, D. (2006). Ethos and identity: Expressions and changes in the Israeli Jewish society. *Studies in Psychology*, 27(3). 293–316. <https://doi.org/10.1174/021093906778965035> [in English].
18. Pajares, M.F. (1992). Teachers’ Beliefs and Educational Research: Cleaning Up a Messy Construct. *Review of Educational Research*, 62. 307–332. <http://dx.doi.org/10.3102/00346543062003307> [in English].
19. Parekh, B. A (2008). *New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. Macmillan Education UK, 317 p. [in English].
20. Qazi, M. H. (2020). Exploring links between national education and students’ militaristic national identity constructions – a case study of Pakistani state schools in Islamabad. *Journal of Curriculum Studies*, 52(4), 516–532. <https://doi.org/10.1080/00220272.2020.1755997> [in English].
21. Qazi, M. H. (2021). Construction of students’ religious national identities in Pakistani state schools and its implications for minorities. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 53(2). 181–198. <https://doi.org/10.1080/03057925.2021.1886053> [in English].
22. Rahm, J., & Gonsalves, A. (2023). Refiguring research stories of science identity by caring to the embodied, affective, and non-human, *Frontiers in Education*, 8, 1–6. <https://doi.org/10.3389/educ.2023.1083992> [in English].
23. Richardson, V. (1996). The role of attitudes and beliefs in learning to teach. In book: *Handbook of Research on Teacher Education*. Second Edition. Editors: J. Sikula. pp. 102–119 [in English].
24. Rokeach, M., & Kliejunas, P. (1972). Behavior as a Function of Attitude-toward-Object and Attitude-toward-Situation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 22. 194–201. <https://doi.org/10.1037/h0032614> [in English].
25. Rosenberg, S., & Beatty, P. (2018). The cognitive structuring of national identity: Individual differences in identifying as American. *Nations and Nationalism*, 25 (1), 361–384. <https://doi.org/10.1111/nana.12416> [in English].
26. Simms, W., & Shanahan, M.-C. (2024). Qualitatively recognizing the dimensions of student environmental identity development within the classroom context. *Journal of Research in Science Teaching*, Vol 61, Issue 1, p. 3–37. <https://doi.org/10.1002/tea.21863> [in English].
27. Wodak, R., De Cillia, R., Martin Reisigl, M., & Liebhart, K. (Eds). (2009). *The discursive construction of national identity* (2nd ed.). Edinburg: Edinburgh University Press (EUP). 288 p. [in English].

Zavhorodnya O. V.

Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher at the Laboratory of Methodology and Theory of Psychology
of G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine

DYNAMICS OF NATIONAL IDENTITY UNDER CONDITIONS OF THREATS: THE EXPERIENCE OF ISRAEL

A broad definition of national identity is proposed. It is noted that the sense of belonging to the national "we", the feeling of a common destiny promotes the solidarity of fellow citizens, facilitates the socially oriented redistribution of resources, provides motivation for joint actions and the achievement of national goals. Three models of national identity are outlined – with a preference for a civil, ethnic, or religious component. Ethnic, religious and civil components can be combined in various ratios and contradictions. The functions, features of the formation and changes of established common beliefs as a component of national identity have been clarified. National-level beliefs are defined as collectively supported ideas about the world and ethical views, valuable and emotionally significant for compatriots, which relate to topics and problems important to them, and also contribute to their positive self-esteem. The signs of established beliefs of the national community have been clarified. (duration, national scale of distribution, presence in cultural products, etc.). It is argued that the transformation of beliefs is caused by large-scale events, in particular threatening ones, and the change of deeply rooted shared beliefs implies a change in the meaning of national identity. Threats to the country can be classified as external, internal, global. The existential threat is interpreted as threatening its existence and, accordingly, problematizing the existence of the national identity associated with it. It is argued that shared beliefs and national identity can be militarized to varying degrees; it is manifested in the dominance of certain beliefs and feelings. A number of beliefs that make up the narrative of forced militarism are singled out. In the conditions of an existential threat, these beliefs are represented in the minds of citizens, and they are also broadcast in the education system in the process of forming the national identity of schoolchildren.

Key words: national identity, civil model, ethnic model, religious model, shared beliefs, militarization, education.